

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Year: 7 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 3, p. 119-124, May 2023

Bir Dil İmkânı Olarak Mukaddimetü'l-Edeb'de Birleşik Fiiller* ** *Compound Verbs in Muqaddimat al-Adab as An Opportunity of Language*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1203128>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
12.11.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
28.02.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.05.2023

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Gülşen Özçamkan
Ayaz

Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve
Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü

gulsenozcamkans@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-5842-8788>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

** Bu çalışma, 20-22 Ekim 2022 tarihleri arasında Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen "14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Öz

İki/çok dilli sözlükler, dilleri ayrı iki grubun aynı konuyu konuşabilmelerinin birer aracı, birbirlerini anlayabilmek amacıyla bir sonucudur. Sözlük metninde, dili aktaran dil şekillenir. Burada, üreticisinin seçimleriyle çeviri bir süreç, metin de bu sürecin bir ürünüdür. Bu ürün, şüphesiz, hedef dilin sisteminde mümkün üretmeler üzerinden ortaya konurken aynı zamanda da sistem sınırlarında yeni imkânlar örneklenir. Çok dilli bir sözlükten, üretildiği/sunulduğu dil ile üreticisinin/tercümanının dili beraberinde kaynak dilin etkisi de izlenebilir. Bu bakımdan tercüme/li eserler ve özellikle sözlükler anlamın yeniden inşasını yorumlamada önemli veriler içerir.

Harezmi Türkçesinin bilinen en eski tarihli eseri Mukaddimetü'l-Edeb de satır aralarında tercüme Arapça-Türkçe pratik bir sözlüktür. Sözlüğün temel düzeyde Arapça öğretmek amacıyla yazılmış olması ve tercümenin satır aralarında konumlandırılması, anlaşılabilirlik ve mukayese bakımından kolay kullanılabilirliği öne çıkarır. Öneme binaen Türkiye'de ve yurt dışında çok sayıda nüshası bulunan bu sözlük, hacimli ve çeşitli dil malzemesiyle Türkçe araştırmaları için önemli bir kaynak olup bilinen en eski nüshalarından ikisi Paris ve Yozgat nüshalarıdır.

Bu çalışmada, Mukaddimetü'l-Edeb'in Paris ve Yozgat nüshalarındaki Harezmi Türkçesi metin, çeviri sürecinin bir ürünü olarak irdelenmiştir. Arapça cümle ve bazı ifade kalıplarının Türkçeye çevirileri üzerinden sözlükte anlamın aktarılış yolları değerlendirilmiş ve bu değerlendirmede bir dil imkânı olarak birleşik fiil yapıları vurgulanmıştır. Mukaddimetü'l-Edeb'de birleşik fiil kullanımı yerine göre stilistik bir tercih; bazen anlamın netleştiricisi, kimi zaman da tercümenin tek yolu olarak belirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mukaddimetü'l-Edeb, Paris ve Yozgat Nüshaları, Birleşik Fiil

Abstract

Bilingual dictionaries are important materials for communication of societies speaking different languages and outcomes of the purpose of understanding each order. Text of dictionary is very important because it focuses on lingual material; in other words it's langue describing language. In a dictionary, translation is a process; text is a product. These textes present possible productions in the system of target language and also new possibilities are sampled. A multilingual dictionary contains important data in interpreting the reconstruction of meaning

Muqaddimat al-Adab, the current earliest manuscript of Khwarazm Turkic, is an Arabic-Turkic dictionary. The dictionary is written to teach basic Arabic and translated between the lines so its very practical. Because of its importance there are many copies in Turkey and abroad. Paris and Yozgat copies are two of Muqaddimat al-Adab's earliest copies.

In this study, Khwarazmian Turkic text in Paris and Yozgat copies has been examined as a product of translation process. The ways of conveying meaning in the dictionary were evaluated and in this evaluation, compound verb structures as a language possibility were emphasized. In Muqaddimat al-Adab, use of compound words is a stylistic preference; sometimes a explainer of the meaning and sometimes the only way of translation.

Keywords: Muqaddimat al-Adab, Paris and Yozgat Copies, Compound Verbs

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Özçamkan Ayaz, G. (2023). Bir Dil İmkânı Olarak Mukaddimetü'l-Edeb'de Birleşik Fiiller. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(Special Issue / Özel Sayı 3), 119-124.

GİRİŞ

Kelime türü olarak oluş, hareket yahut gerçekleşmeyi olumluluk veya olumsuzluk, kişi ve zaman belirtkeleriyle çekimlenerek bildirmeleri fiiller için tanımlayıcıdır. Yapı bakımından fiiller basit, türemiş ve birleşik olarak değerlendirilirken bu üçüncü grupta en az iki ayrı unsurun bir araya gelerek tek bir anlamı karşılaması söz konusudur. Anılan “birleşik”lik, konuyu kelime grupları dâhilinde incelemeye de elverişli. Yapı bakımından değerlendirmelerin yanı sıra anlama ilişkin ölçütler de mevcuttur. Sonuç olarak terimin tayininden tasnifine farklı görüşler ileri sürülmüş olup unsurlarının nitelendirilişi, birleşiklerin anlam bakımından konumlandırılışı gibi hususlar literatürde çeşitlilik gösterse de bu çeşitlilik içinde temelde isim+isim ve fiil+fiil¹ kuruluşlarına yaslanarak ismi fiilleştirmek, fiili tasvir etmek yahut zaman çekimini katmerlemek yönündeki bu üretmelerin yapısal ve anlamsal birliği esastır.²

Birleştirme; morfolojik, sentaktik ve aynı zamanda semantik inşadır ve Türkçenin de sıkça başvurduğu kelime üretme yollarından biridir. “İnsanları birleşik sözcük yapmaya zorlayan, türlü anlamları karşılayacak yeni sözcükler bulma düşüncesidir” (Hatiboğlu 1972:37). Bunu yaparken unsurlar, dilin kendi kelimelerinden olabileceği gibi alıntı kelimeler de birleşiklerin bir unsuru olabilir ki bu ikincilerin sayısı dilin yabancı dil ilişkileriyle orantılıdır.³ Anlam aktarımı söz konusu olduğunda hedef dil kelime de alıntılabilir, kendi söz dağarcığının malzemesini kullanarak da yeni kavramı bünyesinde karşılıklılandırabilir. İşte bu karşılıklılandırmada birleştirme, dilin yeni kavram üretme imkânlarından biri olarak durur, tarif niteliğindeki birleşikler anlatım yollarını sağlar yahut genişletir.

YÖNTEM

Çalışmada, dilde bir imkân olarak birleşik fiiller Mukaddimetü'l-Edeb'in Paris ve Yozgat nüshaları⁴ üzerinden örneklenecektir. Caferoğlu (1974: 124)'nin “Orta-Asya Türkünün hayat teşkilâtını ve umumiyetle Türk devlet varlığını bulmak (...) bakım[in]dan Divanü Lugati't-Türk'e nisbetle daha orijinal” olarak değerlendirdiği pratik Arapça-Türkçe sözlük Mukaddimetü'l-Edeb, sosyo-kültürel açıdan olduğu gibi çeviri sürecinin bir çıktısı olarak irdelenmeye de son derece elverişlidir. Tercüme(li) eserler birleşik fiillerin değerlendirilmesi açısından büyük öneme sahiptir; çünkü tercüman tercümenin sıhhati için kaynak dildeki veriyi hedef dilde mümkün olduğunca eksiksiz tanımlamalıdır ve bu sebepten, söze bürünen kültürel başlıklarda izah için türlü birleştirmelerden yararlanmak çoğu zaman kaçınılmazdır.⁵ Diğer taraftan, çeviri sürecinin bir ürünü olarak, dilin aktarıldığı dili göstermesi bakımından iki dilli sözlük metinleri de dil araştırmalarında önemli bir yerdedir; çünkü sözlük metinlerinde doğrudan dil malzemesine odaklanılmıştır.

Bu çalışmada, Mukaddimetü'l-Edeb'in Paris ve Yozgat nüshalarında geçen birleşik fiil örnekleri⁶ anlama ilişkin başka bir boyutu temsil eden deyimleşmişliklerinden bağımsız olarak isim+fiil, fiilimsi+fiil, fiil+fiil kuruluşlarıyla yapı bakımından gruplandırılacaktır. Böylece kaynak dilde tek bir

¹ Mustafa Uğurlu, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin birer isim olduklarına işaretlerle bunların sık kullanılan gramer kitaplarında fiil+fiil yapısı dâhilinde gösterilmelerini eleştirir (Türk Dil Kurumu, 2017: 82).

² Birleşik fiillerin tanım ve tasnifleri hakkında bk. “birleşik fiil” (Ergin, 1989:364), (Topaloğlu, 1989:42-43), (Demir ve Yılmaz, 2009: 206), (Karahan, 2010: 73-79), (Korkmaz, 2014: 199); “birleşik eylem” (Hatiboğlu, 1969: 20); “bileşik fiil” (Dizdaroğlu, 1963: 30), (Ediskun, 1985: 228-246); “bileşik eylem” (Gencan, 1979:310-329), (Koç, 1992: 53-54), (Hengirmen, 1999:78); “birleşik eylem grubu” (Eker, 2003: 411-413); “öbek fiil” (Delice, 2002: 192-193).

³ Mustafa Öner, Türkçenin çeşitli dönemlerine ait eserleri tarayarak isimden fiil yapımındaki morfolojik ve sentaktik tercihlere ait oranları karşılaştırmış ve morfolojik söz yapımı giderek azalırken, alıntılarının artışına paralel, sentaktik söz yapımının arttığını dile getirmiştir. Bu söz yapım yolunun aslında daha karışık anlam ilişkilerini işaret ettiğini belirten Öner (2006: 75), sözlerine şöyle devam eder: “[G]elişen dillerin birleşik yapıları yöneldiği yolundaki tespit[i] doğru sayarsak, Türkçenin tarihi boyunca morfolojik yapımdan sentaktik yapıma doğru gidişi, sadece elimizde alıntı sözlerin artışına bağlanamayacak kadar köklü bir sebep kazanmış demektir. Ancak bu genel hükümün daha sağlıklı bir şekilde verilebilmesi için, fiilden fiil yapımı üzerinde de ayrıntılı çalışmalar yapmak gereği vardır.”

⁴ Paris (P) ve Yozgat (Y) nüshaları (Y) nüshaları, Harezmi Türkçesi tercümelere nüshalar arasında istinsah tarihi ve hacim bakımından Mukaddimetü'l-Edeb'in en önemli nüshalarındandır. Metin verileri Özçamkan Ayaz (2020)'den alınmıştır: Özçamkan Ayaz, G. (2020). Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Asiye Mevhibe Coşar), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵ Örneğin, Arapça *humā* zamirini Türkçeye aktarırken zamirin işaret ettiği cinsiyet ve sayı bilgisini de taşımak gerekir ve Türkçede bu, ancak bir söz grubuyla ifade edebilir; “o iki erkek”; yahut “o iki kadın”. Ar. *şābir* “sabreden erkek”, *şābire* ise “sabreden kadın”dır. İstek bildirme formu *istif'āl* kalıbındaki bir fiil; örneğin Ar. *istektebe* Türkçeye “Yazmak diledi/istedi.” şeklinde aktarılabilir. Diller arasındaki gramatikal kategori farkları sözcüksel üretimleri zorunlu kıldığından tercüme metinlerindeki söz grupları epey fazladır.

⁶ Belirtildiği üzere bu çalışma, Mukaddimetü'l-Edeb'in anılan nüshalarındaki birleşik fiillerden “örnekler” sunacaktır. Diğer bir deyişle, çalışma, Mukaddimetü'l-Edeb'in söz konusu nüshalarında geçen tüm birleşik fiilleri içermemektedir; grupları temsil eden örnekler sayıca sınırlanmıştır.

kelimeyle ifade edilebilen fiillerin hedef dilde birleşik yapıyla karşılık buluşu örneklenecektir. Arapçada zaten deyimleşme özellikleriyle mevcut olup bir grup kelimeyle ifade edilebilen ve Türkçeye de birleşik fiil olarak aktarılan örnekler ayrıca değerlendirilecektir.

BULGULAR

İsim+Fiil Kuruluşlu Olanlar:

Aynı zamanda leksik denklıklar olarak da anılabilecek aşağıdaki örnekler aynı kök/tabana üzerinden söz yapımının morfolojik yolu ile sentaktik yolu arasında bir tercihi göstermektedir. Arapça fiil, Türkçeye aktarılırken dilde başka türlü bir tercüme mümkün olduğu hâlde Türkçe yahut alıntılanmış bir isim unsuru ile bir yardımcı fiilin birleştirmesi yoluna başvurulmuştur:

Ar.⁷ şâhera “Damat olmak, içlerinden biriyle evlenmek.” // **tüñgürleş-** P201b5 / **tüñgür bol-** Y258b1

Ar. te'ennese “Alışmak, yadırgamamak.” // **awun-** P210a4 / **awınçalıg bol-** Y286a7

Ar. nâdeme “İçki arkadaşı olmak, birlikte içmek.” // **nedimleş-** P202b3 / **nedimlik kı-** Y261b1

Ar. secene “Hapsetmek” // **zindânla-** P110b5 / **zindânka soğ-** Y134a3

Ar. te'tâhara “Temizlenmek, kirlerden arınmak.” // **arın-** P209b13 / **arıg bol-** Y285b6

Nüshalarda köken bakımından birbirinden bağımsız kelimeler üzerinden de denklik örnekleri mevcut olup bunlarda da denkliğin bir tarafı birleşik yapılu fiiller olabilmektedir:

Ar. kavvese “Beli bükülmek.” // **bükrer-** P198a9 / **egil-, harrık bol-** Y252b3

Ar. fesede “Bozulmak, dağılmak, çürümek.” // **bozul-** Y118b7 / **yawuz bol-** P99a4

Ar. a'yâ “Yormak, takatsiz düşürmek.” // **bas-** Y237a1 / **'âciz kı-** P189a1

Ar. ahfâ “Zoraki yaptırmak, çok üstelemek” // **kısarla-** P187a9 / **katıgılık kı-** Y234b1

Ar. neğara “(Kuş) Etraftan tane toplamak.” // **soğ-** Y124a3 / **tumşuğu birle kötür-** P103a1

Birleşik yapılar kimi zaman da ilgili fiilin hedef dilde doğru tanımlanabilmesinin yoludur. Örneğin, deve nehredilir; yani göğsü ile boynu arasındaki çukurdan bıçaklanır. Bu, *boğazla-* denildiğinde akla gelen boğazından kesmek işinden farklıdır. Yine, *at-* fiilinin muhtemel pek çok anlamına karşın *ağzından tüwükür-* fiili daha tanımlı bir tercihtir.

Ar. neğara “Göğsü üstünden bıçak vurmak suretiyle kesmek.” // **boğazla-** P157b8 / **köğsinde boğazla-** Y189b6-7

Ar. mecce “Ağzından su, şarap gibi şeyleri püskürtmek.” // **at-** Y136a2 / **ağzından tüwükür-** P112a3

Ar. tecevve'a “Kendini aç bırakmak.” // **aç-** P212a11 / **kendü özini aç tut-** Y294a6

Ar. nekkabe “İyice araştırmak.” // **sor-** Y238a4 / **kez sor-** P189b5

Ar. veşera “Ağacı bıçkıyla biçmek.” // **kes-, tesmîr birle yar-** Y97b7 / **kesgü birle kes-** P83b1

Aşağıdakilerde ise kaynak dilden fiili alıntılanamayan dil, onu tarif yoluna giderek birleşik fiiller üretmiştir. Bu gruptaki örneklerin önceki iki gruptan farkı, kaynak dildeki hareketi tanımlamanın hedef dilde kelime üretme yollarından (ancak) birleştirme ile sağlanabilmesidir:

Ar. neğara “(Namaz kılan) Göğsünü gererek dik dururken elleri bağlamak.” // **sağ eligin sol eligi üze kız-** Y189b7 / **sağ elin sol eli üzesine kız-** P157b8

Ar. rāṭane “Yabancı dille, Arapçadan başka bir dille konuşmak; anlaşılmayan bir şey söylemek.” // **türkçe sözleş-** P202b4 / **'acemiçe sözle-** Y261b4

Ar. feyiḥa “Geniş adım atmak, adımı geniş olmak.” // **adımı king bol-** Y178a2 / **king adımlıg bol-** P150b2

Ar. edlece “Gecenin başında yola çıkıp gecenin sonuna dek yürümek.” // **tün evvelinde yöri-** P172b3 / **tün ahirinde yöri-** Y211b2

Ar. fetṭera “Oruçluya iftar ettirmek.” // **ağzın aç-** Y241b4 / **ağız açgu bir-** P191b6

Sıfat-Fiil +Fiil Kuruluşlu Olanlar:

Ar. dâme “Durgun olmak.” // **tüñg -** P123a2 / **ağmaz bol-** Y150b5

Ar. nuşşi'e “Terketmek, bırakmak.” // **ārāste bol-** Y237a5 / **kopar bol-** Y237a5

Ar. zâfe “Sahte yapılmış olmak.” // **yawuz bol-** Y105a1 / **ötmez bol-** P88b3

Ar. merude “İsyân etmek.” // **boynağı bol-** P164a7 / **boyun sümez bol-** Y199b3

Ar. ahşade “Biçilme vakti gelmek.” // **biçmekge teg-** P173a1 / **bıçası bol-** Y212a4

⁷ Ar. : Arapça.

Ar. a' mā "Kör etmek." // **körmez kı- P188a3; Y235b2**

Zarf-Fiil+Fiil Kuruluşunda Olanlar:

Ar. kâme "Hayvan yorulup durmak, gidememek." // **tıng - Y151a7 / arıp kı- P123a7**

Ar. inteşabe "Dikilmek, ayağa kalkmak." // **kop- P204a2 / öre tur- Y265b7**

Ar. sennede "Dayamak, desteklemek." // **taya- P190b4 / yanaşu kı- Y239b5**

Ar. cāse = m. hāse "Yoklamak, bir şey bulmaya çalışmak." // **tezgin- Y147a2 / fesād kılu çağır- P120a9**

Ar. ebesse "Paylaşmak, içini dökmek." // **munğla- Y223a7 / aç- bir- P180b5**

Ar. tefahhace "Bacaklarını ayırarak yürümek." // **apuşu yöri- P209b2**

Fiil+Fiil Kuruluşunda Olanlar:

Bu örneklerden başka aşağıdaki yapıların durumu da ayrıca dikkat çekicidir. "Nirseni sıdı tağı azırmadı." cümlesi, özne ve nesnenin ortaklığıyla bağlı bir cümle görünüşünde ise de bir başka açıdan, kaynak dilde "ayırmaksızın kırmak, kırıp koparmamak" anlamına gelen fiilin hedef dilde "sı- tağı azırma-" tanımıyla karşılık bulduğu da düşünülebilir. Yine, "Okıdı tağı tüwkürdi." cümlesi değerlendirilirken okı- ve tüwkür- şeklinde iki ayrı cümle kurucu yerine bir hareketi tanımlamak üzere bir araya gelen fiillerden de söz edilebilir. İlgili bahislerde tağı bağlacının fiilleri bağlamak suretiyle birleşik yapılar oluşturma fonksiyonu yahut birleşik fiillerin bu yapıyla kurgulanmış biçimleri şimdiye dek anılmış olmamakla birlikte Mukaddimetü'l-Edeb'de geçen örnekler bu bakımdan da değerlendirilebilir. Bunlar, aslında Korkmaz'ın *ikili birleşik fiiller* terimiyle andığı *alıp ver-*, *gidip gel-*, *silip süpür-*, *yatıp uyu-* birleşiklerine benzemektedir.⁸ "[B]u birleşiklerde, birinci fiil genellikle -*İp* zarf-fiili yapısındadır. Birinci fiilin bir zarf-fiil yapısında oluşu, onu ikinci fiile bir bağlaç özelliği ile bağlamıştır. Çekime giren fiil ikinci fiildir. Anlam bakımından birleştiği oluşturan her iki fiil de bir bağlaçla birbirine bağlanmış gibi az çok kendi anlamlarını sürdürdükleri hâlde, anlam kaynaşması yoluyla her iki anlamı birden içeren özel bir anlam da kazanmışlardır. Yani, her iki esas fiil de birbirini tasvir etmektedir." (Korkmaz 2014: 727).

Ar. kaşame "Bölmek, parçalamak." // **sı- tağı azır- P76b2; Y87b6**

Ar. feşame "Koparmaksızın kırmak." // **sı- tağı azırma- P76a9; Y87b3**

Ar. ekmağa "Başını yukarı kaldırıp gözü aşağı dikmek." // **baş kötür- tağı köz yum- Y211b7**

Ar. raqā "Okuyup üflemek, okuyarak tedavi etmek." // **okı- tağı tüwkür- P92a1; Y109b4**

Ar. 'avveze "Muska, nazarlık vs. asarak korunmak." // **ta' vız as- P198a6 / okı- tağı tüwkür- Y252a4**

Deyimleşmiş Birimler:

Aşağıdaki deyimleşmiş birimler ise birleşik fiillerin, kaynak dilde yine deyimlik özelliğiyle mevcut yapıları hedef dile aktarırken de bir imkân olarak nasıl kullanıldığını örnekler. Ar. *tedennese 'irzuhu* ibaresi kelimesine "Haysiyeti kirlendi." şeklinde tercüme edilebilir ki Paris nüshasında böyle yapılmıştır. Yozgat nüshasında ise önce kaynak dildeki isim unsuru morfolojik bir uygulamayla fiil yapımı için işlevsel hâle getirilmiş, ardından fiil yapımının sentaktik imkânları üzerinden anlam kurgulanmıştır. Ar. *tecehheme bi'l-ğavli* "Konuşmada yüzünü ekşitti/ Ekşi suratla konuştu." ibaresinin tercümesinde de yine *ğavl* "söz" kelimesi Türk dilinin işlek fiil yapım eklerinden +*IA* ile fiilleştirilmiş ve fiilin niteliği birleşik yapı bünyesinde aktarılmıştır.

Ar. *tedennese 'irzuhu* // **kirlendi yüzi suwı P210a5 / āb-ı rüysız boldı Y286b1**

Ar. *tecehheme bi'l-ğavli* // **açığ yüzlik bile sözledi P211a8**

Ar. *ikfeherra vechuhu* // **turş boldı anıng yüzi P218b3 / açığ yüzlüğ boldı Y320b7**

Ar. *evtāne'l-mekāne* // **vağan tuttı orunı P183a5 / turğu yir kıldı Y227b1**

Ar. *isteğrabe fi'z-zaḥki* // **katıg küldi P215a4, Y304a7**

Ar. *teşeddeqa fi kelāmihi* // **ağız tolı sözledi P210b9**

SONUÇ VE TARTIŞMA

"Çeviride eşdeğerlilik nasıl tanımlanırsa tanımlansın, her çeviride amaç dillerarası eşdeğerliliklerdir." (Wills, 1979: 470). Eşdeğerliğin sağlanması için birtakım uygulamalar gerekir. "[Hedef dilde] herhangi bir açığın olduğu durumlarda terminoloji, ödünç sözcükler ya da ödünç çeviriler, yeni

⁸ Korkmaz (2014: 727), Banguoğlu'nun bu fiilleri *çıkagel-*, *alıko-* gibi örneklerle *yarı tasvir fiilleri* kapsamında ele almasına katılmayarak farklı bir terimle ayrıca gruplandırma yoluna gittiğini belirtir.

sözcük türetme [neologism] ya da anlamsal kaymalar ve nihayetinde dolambaçlı sözler kullanılarak nitelenip kontrol edilebilir.” (Jakobson 1959: 35; Akt. Suçin 2013: 30). Bu çerçevede Jakobson, nesnelere sözcüksel unsurlarla değil; ancak birtakım söz birlikleri hâlinde tanımıyla; yani bir tür dolaylama ile karşılanabildiği durumlar için Çukçi dilindeki *dönen çivi* “vida”, *sert demir* “çelik”, *ince demir* “kalay”, *yazma sabunu* “tebeşir”, *çekiç gibi vuran kalp* “kol saati” örneklerini gösterir.

Kaynak dildeki fiilin Türkçede tarifi niteliğindeki birleşik fiiller de bu kabilden bir imkândır. Sözlükte “Yararlanılan uygun şart veya durum, olanak.” şeklinde tanımlanan *imkân* kelimesinin bir yanı “böyle de olabilir” bir yanı da “ancak böyle olabilir”dir. Mukaddimetü'l-Edeb'de geçen birleşik fiillerin bir kısmı seçimlik olarak değerlendirilebilirse de *kögsinde boğazla-*, *kendü özini aç tut-*, *sağ eligin sol elig üze koğ-*, *king adımlıg bol-* gibi örnekler anlamın, Türkçe tarafında ancak böyle aktarılabilirdiği yapılarıdır. Bunların yanında *sı- tağı azırma-*, *baş kötür- tağı köz yum-*, *oğı- tağı tüwkür-* vb. örneklerin de literatürdeki örneklerden ayrılan yapılarıyla ikili birleşik fiiller arasına dâhil olması da tartışılmaya muhtaçtır.

Anlamın inşasında tercih edilen sentaktik yolun sınırlarının belirlenmesinde tercüme eserlerin, özellikle satır arası tercümeli eserler ve bilhassa sözlüklerin, önemi büyüktür. Estetik etki kaygısıyla değil; anlamın doğru tanımlanması gayesiyle yazılmış iki dilli sözlük, hedef dildeki hangi birimin kaynak dildeki hangi birimle karşılandığı sorusuyla birleşik yapıların tespiti beraberinde sağlamasını yapmaya da elverişlidir. Örneğin, Ar. *şahhathu's-şāhha* cümlesi P112a5'te *sağır kıldı anı katıg ün*, Y136a3'te ise *belā kulağın sağır kıldı* şeklinde aktarılmış olup P için fiil *sağır kıl-*, Y için *kulağın sağır kıl-* şeklindedir. Ar. *hazzabe'l-benāne* için yapılan *barmakların kınağa bulğadı* Y237b1 tercümesinde Ar. *benān* T. *barmaklar*'ın eşleniğidir. Kaynak metinde ayrı leksik birimler olarak geçmeyen *kına* ve *bulğa-* öğeleri hedef dilde kodlanarak *kınağa bulğa-* şeklindeki birleşik fiilin kuruluşunda yer alır. Mukaddimetü'l-Edeb'de geçen *açıg yüzlik bile sözle-*, *açıg yüzlüg bol-*, *turğu yir kıl-* gibi yapılar ise dilin matematiği dâhilinde anlamın biçimsel ve dizimsel uygulamalarla yeniden üretilmiş olarak kaynak dildeki görünümüdür.⁹

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma, tek yazarlıdır.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Caferoğlu, A. (1974). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Delice, H. İ. (2002). Yüklem Olarak Türkçede Fiil. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2), 185-211.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2009). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ediskun, H. (1985). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatiboğlu, V. (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Sözdizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, N. (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (2006). Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine Notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 60-76.
- Özcamkan Ayaz, G. (2020). Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Asiye Mevhibe Coşar), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁹ Bu örnekler, Türkçenin tarihi söz varlığı içinde değerlendirilerek Johanson'un kopyalama/kod kopyalama modeli bağlamında da irdelenebilir. Örnek bir araştırma için bk. Şimşek, Yaşar (2020). Arapça-Türkçe Deyim Kopyaları Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, 69 (Haziran), 101-114.

- Suçin, M. H. (2013). *Öteki Dilde Var Olmak Arapça Çeviride Eşdeğerlik*. İstanbul: Say Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2017). Türk Dil Bilgisi Toplantıları – I Birleşik Fiil Bildiriler ve Tartışmalar (6 Haziran 2014). (Hazırlayan: Reşide Gürses, Nevin Balta). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wills, W. (1979). Çeviri Sürecinde Yaratıcılık Öğeleri. (Çeviren: A. Nihal Akbulut). *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXXIX (333), 468-473.
-